

РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ З ВАДАМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ: ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД

INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED REGARDING MINOR VICTIMS WITH DISABILITIES OF PSYCHO-PHYSICAL DEVELOPMENT: DOMESTIC PRACTICE AND FOREIGN EXPERIENCE

Суворова А.О., аспірант кафедри криміналістики та судової медицини
Національна академія внутрішніх справ

Дослідження присвячується розкриттю актуальних питань, які виникають під час розслідування кримінальних правопорушень вчинених щодо неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку у вітчизняній практиці та практиці іноземних країн. Метою статті є комплексне вивчення особливостей розслідування кримінальних правопорушень вчинених щодо неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку у вітчизняній практиці та практиці іноземних країн, формування теоретичних положень і практичних рекомендацій в сфері правоохоронної діяльності на основі порівняльного аналізу. Наукова новизна полягає у висвітленні характерних відмінностей здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень вчинених щодо неповнолітніх вказаної категорії у вітчизняній практиці та практиці іноземних країн та формуванні основних напрямків вдосконалення вітчизняного законодавства у порівняльному розрізі з іноземними державами.

Питання щодо нагальності потреб у спеціальному захисті дітей з вадами психофізичного розвитку набуває особливої актуальності. Неповнолітні потерпілі вказаної категорії потребують виняткового забезпечення охорони власних прав та інтересів у зв'язку з сукупністю патологічних змін в організмі, що нерідко виступає детермінантом вчинених щодо неї посягань. На теперішній час, Україна стрімко співпрацює з іноземними державами у питаннях реформації правоохоронної системи, цивільної безпеки, зокрема, сфері захисту прав людини, в тому числі щодо дітей.

Правоохоронний досвід іноземних країн позитивно відображається на використанні новітніх методик розслідування кримінальних правопорушень вчинених щодо неповнолітніх з вадами психофізичного розвитку в Україні. Одним з напрямків використання таких методик є ефективна модель захисту дитини в рамках проекту «Барнахус» та «Вчитель безпеки».

Досвід діяльності правоохоронних органів іноземних країн, що спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень відносно дітей з вадами психофізичного розвитку здійснюється за декількома напрямками, один з яких є створення правового інституту для діяльності ювенальної юстиції, інший включає у себе використання сучасних методів і засобів розслідування кримінальних правопорушень щодо дітей вказаної категорії та створення спеціалізованих установ з організації центрів відпочинку, в тому числі в межах структури правоохоронних органів.

З огляду на це, використання правозастосовної практики інших держав у сфері розслідування кримінальних правопорушень вчинених щодо неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку є вкрай значимим, фундаментальним підґрунтям для реформації національного законодавства України, що відповідатиме стандартам і вимогам провідних країн світу.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, неповнолітня особа, вади психофізичного розвитку, іноземний досвід, «Барнахус», «Вчитель безпеки».

The study is devoted to the disclosure of topical issues that arise during the investigation of criminal offenses committed against minor victims with disabilities of psychophysical development in domestic practice and practice of foreign countries. The purpose of the article is a comprehensive study of the peculiarities of the investigation of criminal offenses committed against minor victims with disabilities of psychophysical development in domestic practice and the practice of foreign countries, the formation of theoretical provisions and practical recommendations in the field of law enforcement activities based on a comparative analysis. The scientific novelty consists in highlighting the characteristic differences in the implementation of pre-trial investigation of criminal offenses committed against minors of the specified category in domestic practice and the practice of foreign countries and the formation of the main directions of improvement of domestic legislation in a comparative section with foreign countries.

The question of the urgency of the need for special protection of children with disabilities of psychophysical development is gaining special relevance. Minor victims of the indicated categories need exceptional protection of their own rights and interests in connection with a set of pathological changes in the body, which is often a determinant of violations committed against them. Currently, Ukraine is rapidly cooperating with foreign countries in matters of reforming the law enforcement system, civil security, in particular, the protection of human rights, including children.

The law enforcement experience of foreign countries is positively reflected in the use of the latest methods of investigation of criminal offenses committed against minors with disabilities of psychophysical development in Ukraine. One of the ways of using such methods is an effective model of child protection within the framework of the "Barnachus" and "Safety Teacher" projects.

The experience of law enforcement agencies of foreign countries specializing in the investigation of criminal offenses against children with psychophysical disorders is carried out in several directions, one of which is the creation of a legal institute for the activity of juvenile justice, the other includes the use of modern methods and means of investigation of criminal offenses against children of the specified category and the creation of specialized institutions for the organization of recreation centers, including within the framework of law enforcement agencies.

In view of this, the use of the law enforcement practice of other states in the field of investigation of criminal offenses committed against minor victims with disabilities of psychophysical development is an extremely significant, fundamental basis for the reformation of the national legislation of Ukraine, which will meet the standards and requirements of the leading countries of the world.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, a minor, disabilities of psychophysical development; foreign experience, "Barnachus", "Safety Teacher".

На даний час Україна перебуває в складних соціально-економічних умовах, головною з причин яких є відкритий воєнний напад росії на Україну. Реалії в яких перебуває український народ призводять до збільшення випадків потрапляння дітей у нелегкі життєві обставини, адже внаслідок російської збройної агресії щодня зростає кількість травмованих дітей. Подібні злочини при-

зводять до розладів психічного та фізичного здоров'я неповнолітніх.

Жахливим статистичним підтвердженням є оприлюднення дослідження аналітичної компанії «Gradus Research», яка підтвердила той факт, що три чверті, а це 75% українських дітей, демонструють симптоми травмизації психіки [14], і нині діти вказаної категорії потре-

бують як ніколи захисту та належної допомоги з боку держави.

Саме внаслідок останнього року подій, кримінальні правопорушення щодо неповнолітніх осіб з вадами психофізичного розвитку починають набувати міжнародного характеру, оскільки сім'ї, де проживають такі діти вимушені переїжджати з держави в державу, покидати свої будинки в пошуку захищеності та власної безпеки.

В своїх наукових доробках О. Гусевої у співавторстві з іншими вченими, професорка зазначала, що вчинення злочинів проти неповнолітніх, на жаль, є досить поширеним явищем у світі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, майже три з чотирьох дітей у світі (30 мільйонів дітей!) віком від 2 до 4 років регулярно піддаються тілесним покаранням або психологічному насильству з боку дорослих; кожна п'ята жінка і кожен тринадцятий чоловік у віці до 17 років зазнали сексуального насильства; 120 мільйонів дівчат і жінок у віці до 20 років були змушені займатися сексом. Злочини за участю неповнолітніх не є однорідними. Вони відрізняються суспільною небезпекою, основним об'єктом посягання, характером і т. д. Найбільш небезпечними для неповнолітніх є насильницькі злочини, в тому числі насильство в сім'ї. Особливо слід відзначити злочини проти статевої свободи та недоторканності, оскільки ці злочини часто призводять до майбутніх відхилень у моральному та психофізіологічному розвитку [6, с. 490].

Кримінальні правопорушення щодо неповнолітніх з вадами психофізичного розвитку вчиняються у кожній країні світу і саме правильне використання вмінь, навичок та набутих знань уповноважених осіб спрощує процесуальний порядок та призводить до ефективного проведення досудового розслідування.

У криміналістичній літературі України проблемні аспекти розслідування кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх з вадами психофізичного розвитку широко не досліджувались, внаслідок чого нині є нагальність у комплексному вивченні системи кримінального законодавства нашої держави у порівнянні з іншими країнами світу.

Аналіз здійснення досудового розслідування за участю неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку вітчизняною практикою в порівняльному розрізі з іноземним досвідом матимуть істотне значення для розвитку криміналістичної науки та практики в цілому, оскільки встановлені факти слугуватимуть удосконаленням українського законодавства.

Враховуючи вищевикладене, вказані обставини свідчать про необхідність вивчення даного питання.

Метою статті є комплексне вивчення особливостей розслідування кримінальних правопорушень вчинених щодо неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку у вітчизняній практиці та практиці іноземних держав, формування теоретичних положень і практичних рекомендацій в сфері правоохоронної діяльності на основі порівняльного аналізу.

Окремим аспектам здійснення кримінальних проваджень вчинених щодо неповнолітніх потерпілих в Україні та країнах Європи, США присвятили свої роботи такі автори: Веселов М. Ю., Коваленко П. О., та Устименко А. В. «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: порівняльний аналіз міжнародного і національного (українського) правового регулювання» [11, с. 83–87], Слободянюк А. В., та Собко Г. М. «Особливості пробації щодо неповнолітніх у країнах Європи та США» [28, с. 126–129], Хряпінський П. В., та Світличний О. О. «Протидія ненасильницьким статевим злочинам проти неповнолітніх в Україні та інших державах» [31, с. 34–38].

Наукові фахівці досліджуючи проблемні питання зазначеної тематики сходяться однією думкою – необхідність належного приділення особливої уваги даній групі суб'єктів із врахуванням позитивного досвіду країн світу.

Проте, незважаючи на значну кількість напрацьованих із вказаної тематики, саме дослідження, спрямовані на вивчення проблемних питань проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку як у межах України, так і за кордоном залишається не в повному обсязі розкритим.

З моменту настання незалежності України новостворене законодавство неодноразово перероджувалося під впливом соціальних вимог теперішнього часу. Не дивлячись на постійне вдосконалення законодавчого захисту дитини, показники злочинності щодо неповнолітніх з вадами психофізичного розвитку є невтішними.

Найголовнішою причиною високого рівня злочинності даної категорії правопорушень в Україні залишається той факт, що неповнолітні особи даної категорії мають найменші перспективи для захисту своїх прерогатив.

Світовий досвід свідчить, що політика стосовно людей з інвалідністю розвивалась поступово. Утворювались громадські організації інвалідів, їхніх родин та захисників їхніх прав, що відстоювали для них кращі умови. Останні півсторіччя ознаменувались формуванням концепції інтеграції та нормалізації, які відображали зростання усвідомлення потреб і можливостей інвалідів. Окрім зазначеного, необхідно відмітити, що права інвалідів протягом тривалого часу є предметом значної уваги як з боку Організації Об'єднаних Націй так і інших міжнародних організацій [10, с. 6].

Наразі, не дивлячись на неодноразові спроби України вибудувати шлях до переговорів із державами-членами Європейського Союзу (далі – ЄС) щодо членства в ЄС, наша держава і надалі продовжує прокладати тернисту дорогу, оскільки євроінтеграція є головним зовнішньополітичним пріоритетом країни.

Відтак, одним із напрямів зусиль держави – є забезпечення оптимізації функціонування системи захисту дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН і стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Світ сприятливий для дітей» [25].

Власне, держави-учасниці в межах національного законодавства зобов'язані забезпечувати реалізацію прав неповнолітніх в усіх сферах життєдіяльності, оскільки останні через свої фізичні та розумові незрілості потребують посиленої охорони і піклування [23, с. 248].

Однак, нагальні потреби захисту прав дітей з вадами психофізичного розвитку під час здійснення досудового розслідування не в змозі бути раз і назавжди вирішеними, оскільки закріплення нормативних положень в межах правового поля можуть змінюватись в залежності від вимог соціуму як українського народу так і народу інших держав.

Дотримання усіх принципів системи кримінального процесуального законодавства за участю неповнолітніх вказаної категорії набувають важливого контексту у формуванні доказової інформації в ході здійснення досудового розслідування. Однак, слід зазначити, що висока результативність завдань кримінального провадження підпорядковується не лише від чіткого виконання процесуальних засад, але й від дотримання організаційних, тактичних, психологічних основ усіх учасників процесу.

Власне, дотримання гарантій прав та інтересів неповнолітнього має слідувати пріоритетом для уповноважених осіб, оскільки ч. 2 ст. 10 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначено, що «у випадках і порядку, передбачених цим Кодексом, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими та фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями» [17].

Дані про особу потерпілого мають важливе значення для процесу розкриття та розслідування кримінального правопорушення, оскільки їх постійно використовують під час побудови слідчих версій, планування розслідування, попередження злочинної діяльності тощо. Осо-

бливого значення потерпілий набуває на першочерговому етапі, оскільки від нього отримують важливу криміналістичну інформацію про подію злочину, злочинця та інші обставини, які мають значення для справи [29, с. 6].

Проте, неповнолітні потерпілі з вадами психофізичного розвитку, в більшості випадків, не спроможні деталізувати обставини вчинення кримінального посягання в силу індивідуальних, фізичних, психічних та розумових здібностей, що значно ускладнює процес проведення слідчих (розшукових) дій.

Організаційно-тактичні засади проведення слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку в Україні мають відмінності у порівняльному розрізі із законодавством іноземних держав.

Перш за все, причиною такого розмежування є рівень соціального, економічного та політичного розвитку кожної держави.

У ст. 226 КПК України зазначено, що «допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря» [17]. Відповідно до п. d ч. 1 ст. 35 Конвенції Ради Європи № 201 «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення», кожна держава вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно [15].

Треба визнати, що не існує більш інформативної слідчої розшукової дії, ніж допит, що, сам по собі, набуває рис мистецтва. Ті особливості, з якими стикається слідчий (дознавач) під час даної слідчої (розшукової) дії кожного разу є специфічними. Вміння вести допит вимагає не лише досвіду чи знання, але й емпатії, відчуття неповнолітнього. Тож поєднання зусиль особи, яка проводить допит, разом з психологом, який є присутнім, та може надати пізніше свою оцінку під час окремого допиту психолога як свідка, є запорукою не лише вирішення кримінальних процесуальних завдань, але й можливої психотерапевтичної складової відносно дитини [24, с. 261].

На нашу думку, допит неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку повинен проводитися виключно в присутності особи, яка представлятиме його інтереси як під час досудового розслідування та і на стадії судового розгляду, з обов'язковим врахуванням психологічних тонкощів: між дитиною та законним представником повинна існувати максимальна довіра, злагодженість та підтримка, неповнолітній повинен відчувати себе у безпечних, сприятливих умовах аби запобігти психологічній травматизації.

Відповідно до КПК України допит неповнолітнього не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом понад дві години на день.

Натомість, в правовому судочинстві Нідерландів відсутні межі часових проміжків проведення опитувань неповнолітніх, оскільки основоположним принципом ювенального права держави полягає виховна ідея, основу якої складають індивідуально-правові заходи, регулювання стосунків дитини з соціумом, педагогічні пропозиції, реабілітаційні та інклюзивні програми.

Загалом же для Нідерландів характерна багатоступінчаста система ювенальної юстиції. На першому етапі з підлітками працює поліція. Якщо злочин вчиняється вперше і не є особливо важким (наприклад, дрібна крадіжка, вживання легких наркотиків тощо), то поліція направляє підлітка до спеціальних муніципальних служб, які є альтернативною закритим виправним установам. Слід зазначити, що у 2014 році було прийнято кримінальний закон про неповнолітніх, відповідно до якого неповнолітнім може вважатися молода людина до 23 років. Цей закон дозволив здійснювати правосуддя щодо молоді, яка не досягла свого 23-річчя, у системі ювенального правосуддя [3, с. 331].

З метою дослідження певних обставин правопорушення, працівники ювенального права міста Амстердаму віддають перевагу не формальним допитам, а звичайному спілкуванню, під час якого останні можуть разом переглядати фільми, малювати картини, прослуховувати музику і при цьому з'ясувати інформацію, яка необхідна офіцерам.

Слід зазначити, що у США до 14 років американські підлітки вважаються повністю недієздатними. Повноліття для громадян більшості штатів настає з 18 років. З цього віку вони користуються більшістю своїх громадянських прав і, як дорослі, відповідають за свої вчинки. А так зване «повне повноліття» настає з 21 року. З цього віку будь-який громадянин США починає користуватися всіма своїми конституційними правами [26, с. 500].

Далі, законодавство України наголошує: проведення слідчих (розшукових) дій за участю осіб вказаної категорії передбачає обов'язкову присутність психолога.

На думку С. М. Авраменко, залучення психолога до огляду місця вчинення розбещення неповнолітнього є необхідним заходом, адже кваліфікований спеціаліст допоможе якнайменш травмувати дитячу психіку під час цієї слідчої (розшукової) дії та допоможе слідству скласти психологічний портрет злочинця [9, с. 126].

Завдяки допомозі фахівця-психолога, який володіє методами прикладної психології, можна отримати відомості не лише щодо події кримінального правопорушення, а й стосовно особистості неповнолітнього (особливостей пам'яті, умінь передати сприйняте, здатності розказати правду, змовчати або надати неправдиві показання) [21, с. 72].

У США та деяких інших країнах, в тому числі Німеччині, Великій Британії розроблено протоколи RATAС і NICHD, що використовуються для допиту дітей. RATAС – методика опитування, система якої складеться з елементів: Rapport – встановлення контакту; Anatomy Identification – визначення анатомічних частин тіла людини; Touch Inquiry – опитування щодо доторкання; Abuse Scenario – сценарій жорстокої поведінки; Closure – завершення. NICHD – методика опитування, що моделює взаємодію особи, що опитує дитину, з урахуванням психологічних особливостей дітей і умов застосування до них жорстокої поведінки. Основна увага приділяється встановленню психологічного контакту. Методика враховує можливість не становлення контакту на першому опитуванні з подальшим урахуванням припущених помилок або інших негативних моментів [27, с. 278–279].

Крім цього, з метою встановлення сприятливого психологічного контакту, поліція Штатів нерідко за власною ініціативою бронює квитки для проїзду неповнолітнього на виклики, забезпечує транспортний засіб, здійснює пошук тимчасового місця проживання дитини у зв'язку із її прибуттям [16, с. 171].

Таким чином здійснюється швидке налагодження взаємозв'язку, що будуватиметься на повазі, довірі, піклуванні та безпеці.

В Італії розслідуванням щодо неповнолітніх осіб здійснюється Департаментом ювенальної та громадської юстиції, який здійснює нагляд за судами неповнолітніх. Цікавим є досвід взаємозв'язку та співпраці освітніх громад, медичних, реабілітаційних установ та інклюзивних закладів, які відіграють важливу роль у наданні психологічної допомоги підлітку на всіх етапах кримінального провадження, в тому числі беруть участь у соціальних проєктах і є присутніми під час усіх слідчих (розшукових) дій за участю дитини [5].

На наш погляд, саме співпраця поліції із закладами реабілітаційного характеру сприяє відновленню стану фізичного та психологічного здоров'я неповнолітнього вказаної категорії, яка стала жертвою посягання і є основним бар'єром, що не дозволить здійснити повторну травматизацію дитини.

В Японії здійснюється так зване соціальне розслідування, в ході якого працівники поліції ознайомлюються з життям неповнолітнього потерпілого, умовами проживання, виховання, рівнем психічного та фізичного розвитку, проводяться профілактичні співбесіди із сім'єю неповнолітнього потерпілого на рахунок психологічної підтримки жертв правопорушень, здійснюють нагляд за емоційним станом дитини. Офіцери-пробації проводять цілодобовий нагляд за поведінкою неповнолітнього потерпілого з метою запобігання ймовірного вчинення самогубства, тощо [4].

Вважаємо, підхід представників Східної Азії досить гуманним, оскільки основою діяльності уповноважених осіб є захист прав та інтересів неповнолітніх осіб, як в межах правового поля так і в буденному житті дитини.

В Королівстві Швеції досудове розслідування належить проводити поліції або під керівництвом прокурора. Працівники правоохоронної діяльності Швеції віддають перевагу негайному та невідкладному проведенню слідчих (розшукових) дій без зволікання часу, яке може призвести до втрати важливих доказів. Тому, нерідко дітей допитують без участі рідних та на місці скоєного правопорушення, а не у поліцейській дільниці. Такий підхід забезпечується за допомогою розвиненої системи обміну інформацією в електронному вигляді [33, с. 104].

Слід відзначити, що здійснювати опитування у Швеції мають право не лише поліцейські, а й цивільний персонал, що пройшов відповідну спеціалізовану підготовку.

Доцільно зауважити, що організаційно-тактичні засади проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку в Україні є значно ускладненими в порівняльному аналізі Швеції. Тому що, насамперед законодавство України вимагає від суб'єкта досудового розслідування обов'язкового залучення законного представника, педагога (психолога) та лікаря до процесу, що значно ускладнює хід його проведення та призводить до ймовірної втрати слідчої картини. Особливо в нічний час доби або вихідні дні.

Цікавим питанням для розгляду є наступне: правові норми України не встановлюють обмеження щодо статі суб'єкта розслідування, який здійснює таку слідчу (розшукову) дію як допит неповнолітнього.

В переважній більшості, неповнолітні потерпілі з вадами психофізичного розвитку різняться від дорослої людини за ступенем вираження психічних процесів, є емоційно нестабільними, можуть відчувати сплутаність почуттів, тривогу, безпорадність. В ці моменти слід морально підтримати дитину, проявити доброзичливе ставлення, відшукати потрібні слова для зняття психоемоційної напруги. На нашу думку, нам варто запозичити іноземний досвід інших країн, де здійснення допиту неповнолітнього доручають виключно жінці-слідчому.

Жінки від природи наділені материнським інстинктом, особливою чутливістю, тактовністю, ніжністю, що сприяє оптимальному перебігу допиту [9, с. 114].

Підтвердженням наведеного є багатогранний досвід США, де поліцейських, які працюють з неповнолітніми навчають тонкошам психології дитини, анатомії, валеології, відпрацьовують елементи буденного та професійного етикету, створюють дільниці по роботі з дітьми-жертвами. Як правило працівниками виступають особи жіночої статі.

У Великій Британії спеціальні співробітники попередньо здійснюють вивчення характеристики неповнолітнього і перебувають з дитиною від початку та до кінця процесу, надаючи не лише юридичну, але й психологічну захищеність особі. Основний принцип полягає в тому, що особа, яка надає підтримку, повинна супроводжувати дитину з моменту початку розслідування кримінального правопорушення [7].

Ще одним позитивним фактом до порівняння законодавчих положень вітчизняної практики та іноземного

досвіду є одна з тактичних вимог до проведення огляду місця події в США – фотографування всієї території, включаючи види з повітря [2, с. 320].

Ми вважаємо, доцільно запозичити вищезазначений досвід та використовувати безпілотні літаючі апарати (квадрокоптери) під час огляду місця події за участю осіб вказаної категорії, тим самим залучити до участі неповнолітнього потерпілого в дистанційному режимі без обов'язкової очної явки.

Проведення огляду місця події з особами вказаної категорії є складним процесом як організаційного, так і тактичного характеру, розпочинаючи із складнощів, що виникають внаслідок неприбуття неповнолітнього потерпілого, внаслідок відсутності змоги самостійно (фізично) дістатись визначеного слідчим (дізнавачем) місця, завершуючи психологічним перенавантаженням дитини.

В дійсності, застосування спеціальних засобів під час проведення огляду місця події за участю неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного характеру є проблематичним аспектом. Оскільки, дитина «під прицілом» відеокамери може відчувати страх, збудженість, чутливо реагувати, зовсім відмовитись відтворити обстановку вчиненого правопорушення у випадку проведення з останньою слідчого експерименту.

У багатьох країнах можливість запису на відеоплівку, до прикладу допиту дитини є спрощеним видом процедури і в подальшому, під час судових розглядів буде прийнятним та визначеним доказом у суді.

Крім цього, заслуговує уваги позитивний досвід законодавчого врегулювання підтримки дітей-потерпілих та свідків у Великобританії. Законом передбачено ряд спеціальних заходів. Так, діти-свідки, які не досягли 18 років, автоматично мають право подати заяву на застосування спеціальних заходів, таких як допит свідка через посередника під час співбесіди в поліції та в суді; надання свідчень «у приватному порядку» (коли судову залу покидають представники громадськості); зняття перук та мантії судьями та адвокатами; свідчення в суді з-за екрана; використання відеозаписів; надання свідчень за допомогою прямого відеозв'язку з окремою кімнатою; використання досудового відеозапису, записаного перехресним допитом; спілкування за допомогою перекладача, комп'ютера чи іншого пристрою [8].

В Україні ця норма, на жаль, не набула законодавчого закріплення. Потерпіла неповнолітня (малолітня) особа зобов'язана давати показання в протокольній формі, щоразу згадуючи прикрі моменти життя, заново переосмислювати й повторно відповідати на питання, які травмують дитячу психіку [21, с. 75].

Прихильниками «спрощеного» здійснення досудового розслідування можна вважати і країни Балтії. До прикладу, у разі встановлення всіх обставин, що стосується предмету доказування щодо правопорушень невеликої та середньої тяжкості, в Естонії досудове розслідування щодо дітей може здійснюватись у так званому «спрощеному» режимі. В такому випадку, розгляд судового засідання повинен відбутись не пізніше десяти діб з моменту вручення підозрюваному обвинувального акту [12, с. 63].

Ми вважаємо, що чинне законодавство Естонії спрямовує оптимізацію функціонування системи захисту дітей в своїх державах відповідно до вимог Конвенції ООН, щодо якнайшвидшого забезпечення інтересів дитини без моральної та фізичної шкоди під час здійснення досудового розслідування.

На сьогоднішній день в Україні виникають проблемні питання щодо визначення місця проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку. В звичайному порядку, суб'єкт розслідування проводить їх у своєму службовому кабінеті, без роз'яснень порядку організаційних моментів, що є грубим порушенням.

Однак, запозичуючи досвід інших держав, в Україні зростає позитивна тенденція проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх з вадами психофізичного розвитку в спеціально облаштованих, заздалегідь підготовлених приміщеннях під назвою «зелена кімната», які є в практично в кожному територіальному управлінні правоохоронних органів.

Головною метою створення і функціонування «зелених кімнат» є виявлення та документування злочинів, скоєних дітьми чи проти них. Також цей простір може бути використано для проведення заходів щодо психологічної профілактики та корекції відхилень у поведінці неповнолітніх. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини. «Зелена кімната» представляє собою приміщення: в одному з них облаштовано ігровий зал, де з дитиною працюватиме психолог чи медик, інше призначено для спостереження, де перебуватимуть слідчий та інші працівники поліції. Завдяки спеціальним методикам роботи та комфортним умовам мінімізується стрес та переживання дитини під час перебування в поліції [30, с. 369].

Наразі в Україні запроваджено міжустановчий спеціалізований центр «Барнахус» (у перекладі «Будинок дітей»), по роботі з неповнолітніми, які постраждали внаслідок кримінального правопорушення або стали його свідками. Основним завданням центру є терапевтична спеціалізація психологічних послуг, який полягає у наданні психологічної допомоги та моральній підтримці неповнолітнього, виведення дитини зі складного психофізичного стану [19].

Досвід різних країн свідчить, що шляхи виникнення «Барнахус» та їх побудови різняться від країни до країни, а іноді навіть і в межах однієї країни. Спільним завданням проекту є вирішення комплексних та складних проблематичних ситуацій у які потрапили діти.

У разі, якщо дитина потерпіла від насильства, працівники соціальних служб, медичних закладів, органів прокуратури та судів сприяють дотриманню прав дитини та діють в її найкращих інтересах. Однак, досить часто, внаслідок незлагодженої співпраці таких органів, дитина вимушено проходить через одні й ті ж відомства та установи неодноразово та підлягає повторним допитам, що призводить до її повторного травмування (віктимізації). Зазначене також зумовлює різницю в результатах проведених допитів. Як наслідок, показання дитини, як свідка або потерпілої особи, можуть бути спотворені або дискредитовані [22, с. 109].

Проведений аналіз існуючих моделей «Барнахус» дозволяє виокремити їх наступні характеристики:

- незважаючи на певні національні відмінності моделей, задіяні спеціалісти та установи, а також цілі та завдання є ідентичними;
- модель є інтегрованою в загальну систему захисту дітей та кримінального правосуддя;
- визначальним є принцип доброзичливості і дружнього ставлення до дітей, постраждалих від насильства та жорстокого поводження;
- персонал центру складається з соціальних працівників та психологів, а спеціалісти інших інституцій запрошуються у випадку необхідності, на координаційні зустрічі тощо;
- основоположним є принцип роботи усіх спеціалістів з постраждалою дитиною «під одним дахом» (міждисциплінарна та міжвідомча співпраця), що має на меті недопущення повторної травматизації та зменшення навантаження на дитину в процесі кримінального розслідування, підвищення його якості та настання покарання [20].

До того, свідченням стрімкого розвитку українського законодавства у сфері захисту прав та інтересів дітей є проєкт «Вихователь безпеки», який стартував у вересні 2022 року та окреслює процедуру взаємодії Національної поліції України, Державної служби в Україні з надзвичай-

них ситуацій, органів місцевого самоврядування з метою забезпечення незагрозливого середовища неповнолітніх.

Відповідно до рекомендацій щодо функціональних обов'язків спеціаліста із безпеки в освітньому середовищі, порядку проведення відбору та вимог до кандидатів на посаду впроваджується новий активний учасник, участь якого може бути корисною як на етапі превенції, так і під час допиту його як свідка в кримінальному провадженні щодо потерпілої дитини. Спеціаліст з безпеки, як можна побачити зі змісту проєкту, метою своєї діяльності матиме створення та підтримання належного рівня безпеки в основному місці перебування дитини, тобто в освітньому середовищі, забезпечення організації та участь у реалізації узгоджених заходів із запобігання, раннього виявлення, припинення й усунення негативних явищ та їх шкідливих наслідків [32].

З інформаційного простору відомо, що дана особа володітиме знаннями таких галузей наук як соціологія, психологія, біологія, валеологія та навиками у спеціалізації по наданню послуг психологічного характеру.

Наприклад, у США активно розробляються спеціальні програми за аналогічним спрямуванням. Впроваджуються програми для батьків, в рамках яких батькам неповнолітніх правопорушників запропонована допомога щодо запобігання вчиненню злочину їхньою дитиною. Крім того, до роботи з профілактики дитячих злочинів залучаються офіцери поліції, які працюють у межах так званого «партнерства шкільної безпеки». Однією з таких програм є програма позитивного розвитку молоді (PYD). До реалізації програми залучені, крім самих неповнолітніх, дорослі, різноманітні громадські організації, школи, державні установи. Ця програма орієнтована на неповнолітніх, у яких є проблеми у сім'ї, проблеми з наркотичною залежністю тощо. Інтеграція PYD в систему ювенальної юстиції базується на теорії соціального навчання та теорії соціального управління, адже «молодь менше схильна до злочинної поведінки, коли вона взаємодіє з іншими, набуває корисних навичок, отримує винагороду за використання цих навичок, підтримує міцні стосунки, формує прив'язаності, а також заробляє повагу членів своєї суспільної групи» [1].

Теперішній розвиток пілотних проєктів в Україні «Барнахус» та «Вчитель безпеки», створено на основі позитивного досвіду діяльності органів влади інших держав, спрямованих перш за все на захист прав та інтересів неповнолітніх осіб, які постраждали внаслідок кримінального правопорушення та потребують реабілітаційних заходів, що свідчить про запозичення правових норм інших країн світу.

Резюмуючи слід вказати, що порівняльний розріз дослідження щодо здійснення досудового розслідування за участю неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку свідчить про не завжди вірне визначення слідчим (дознавачем) пріоритетних організаційно-тактичних складових, що призводить до втрати доказів предмету дослідження та спричинення психоемоційного виснаження неповнолітнього вказаної категорії внаслідок затягування досудового розслідування.

Власне, тактичний та організаційний підхід поліцейських-офіцерів інших країн щодо здійснення досудового розслідування відносно дітей є цікавим прикладом для можливого запозичення у практичній правовій діяльності нашої країни з метою запобігання психологічного травматизму дитини під час слідчих (розшукових) дій.

Аналізуючи стан проблеми в сучасній Україні слід зазначити, що ситуація наразі ускладнюється відсутністю узгодженості дій органів та служб, що мають стояти на захисті та діяти в інтересах дитини. Недосконалість механізму роботи з дітьми, що постраждали від насильства, призводить до ще більшої їх травматизації та віктимізації, що тягне за собою як погіршення психологічного стану дитини, так і загрозу неналежного покарання за даний зло-

чин, оскільки через відсутність комфортного середовища довіри дитина може не надати переконливих доказів для проведення належного розслідування та винесення справедливого вироку.

Необхідність та актуальність впровадження в Україні однієї з кращих світових практик із захисту дитини від насильства та подолання його наслідків у формі міжвідомчої та міждисциплінарної співпраці із застосуванням спеціальних інструментів та методик не викликає сумнівів і вимагає подальшого дослідження з метою її вдосконалення та адаптації до національних реалій [18, с. 207].

На думку Т. Дмитришиної, ювенальна юстиція – це не лише ювенальні суди, а ціла система взаємодії судової влади, державних та громадських інституцій, закріплена на законодавчому рівні. Лише ефективне функціонування системи ювенальної юстиції в межах країни відповідно до міжнародних стандартів та принципів може забезпечити падіння рівня злочинності серед неповнолітніх та дотримання прав дитини [13, с. 217–218].

Супільне прагнення до позитивного визнання правових норм України у сфері захисту неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку іншими країнами є цілком виправданим та логічним, оскільки саме розвиток державних інституцій залежить від потреб та можливостей людства, зокрема, неповнолітніх потерпілих вказаної категорії.

Позитивний досвід інших країн світу є прикладом для наслідування щодо деяких аспектів процесуального порядку здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку.

Серед основних напрямків вдосконалення вітчизняного законодавства у порівняльному розрізі з іноземними державами слід виділити наступне:

1. Проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх з вадами психофізичного розвитку слід доручати уповноваженим особам, які пройшли спеціальну підготовку, володіють навиками та знаннями в галузі психології, в тому числі розуміються на використанні спеціальних заходів та методів надання допомоги потерпілим дітям;

2. Визначення місця проведення слідчих (розшукових) дій у спеціально облаштованих приміщеннях за моделлю «Барнахус». Під час досудового розслідування неповнолітньому потерпілому вказаної категорії доводиться зіштовхуватись із рядом установ, маючи неодноразові допити та інші слідчі (розшукові) дії у різних спеціалістів, в різних місцях. Подібного типу невизначеність може повторно травмувати дитину, а така модель як «Барнахус» дозволить багатопрофільній міжвідомчій команді скоординувати ефективний захист дитини належним чином, без ймовірної травматизації під час перебування дитини в поліції.

3. Встановлення психологічного взаємозв'язку із дитиною. Перед початком запланованих слідчих (розшукових) дій уповноваженим суб'єктам на проведення досудового розслідування слід детально вивчити характеристику особи неповнолітнього потерпілого. З урахуванням іноземного досвіду, варто надати перевагу не формальному спілкуванню: прогулятися по місцевості, дізнатись вподобання неповнолітнього, переглянути короткометражний мультфільм, помалювати, послухати музику, тощо.

4. Встановити виняткові випадки проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих

з вадами психофізичного розвитку, пов'язані з неможливістю прибуття одного із учасників процесу. Позитивні аспекти іноземного досвіду засвідчують питання нагальності та невідкладності проведення слідчих (розшукових) дій без участі визначених законом учасників, без зволікання часу, яке може призвести до втрати важливих доказів. В практичній діяльності правоохоронних органів України досить поширена проблематика у забезпеченні кола тих суб'єктів проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього потерпілого, яких закон визначає обов'язковим для його проведення. Подекуди, будучи на місці події, складно забезпечити обов'язкову участь законного представника, психолога, педагога, тощо, у зв'язку із його запізненням або ж взагалі неможливістю прибути за вказаним місцем та часом, особливо в нічний час доби або вихідні дні.

5. Використання тактичних засад проведення огляду місця події за участю неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку. Використання безпilotних літаючих апаратів із застосуванням фото або відео фіксації з повітря значно полегшить процедуру проведення огляду місця події. В такому випадку, участь неповнолітнього потерпілого може бути дистанційною та не завдасть слідчому додаткових клопотів, спрямованих на організацію забезпечення прибуття дитини за визначеним місцем.

Іноземний досвід демонструє наступне: ефективне функціонування системи досудового розслідування щодо неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку нерозривно пов'язане з розвитком усіх державних та громадських інституцій, дотриманням прав та інтересів дітей, обов'язковим виконанням міжнародних стандартів щодо їх захисту.

Формування теоретичних положень і практичних рекомендацій в сфері правоохоронної діяльності на основі порівняльного аналізу щодо проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку слід здійснювати із урахуванням фізичних, психічних особливостей дитини.

Досвід діяльності правоохоронних органів іноземних країн, що спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень відносно дітей з вадами психофізичного розладу здійснюється за декількома напрямками, один з яких є створення правового інституту для діяльності ювенальної юстиції, інший включає у себе використання сучасних методів і засобів розслідування кримінальних правопорушень щодо дітей вказаної категорії та створення спеціалізованих установ з організації центрів відпочинку, в тому числі в межах структури правоохоронних органів.

З огляду на це, використання правозастосовної практики інших держав у сфері розслідування кримінальних правопорушень вчинених щодо неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку є вкрай значимим, фундаментальним підґрунтям для реформації національного законодавства України, що відповідатиме стандартам і вимогам провідних країн світу.

В реаліях сьогодення, Україна перебуває у складному соціально-економічному становищі, що є причиною тимчасового припинення реформування законодавства у сфері здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх вказаної категорії, однак сукупність багатогранного досвіду інших країн світу, незламне прагнення української нації до вдосконалення, слугуватиме для майбутнього примноження сталих цінностей у сфері захисту дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Butts, Jeffery; Bazemore; Saa Meroe (2010). "Positive Youth Justice: Framing Justice Interventions Using the Concepts of Positive Youth Development". Coalition for Juvenile Justice.: 1. URL: <https://www.readkong.com/page/positiveyouth-justice-1975892?p=2>
2. Charles R. Swanson, Neil C. Chamelin. Criminal investigation. 6th ed. New York : McGraw-Hill Companies, Inc, 1996. P. 801.
3. Junger-Tas, J. (2004) Молодіжне правосуддя в Нідерландах. Чикаго: Університет Чикаго Прес, 2004. С. 331.
4. Kuzuno H. Juvenile Diversion and the GetTough Movement in Japan. URL: <http://www.ritsumei.ac.jp/acd/cg/law/lex/r/r22/KUZUNO.pdf>
5. La giustizia minorile in Italia di Sonia Viale, vice capo dipartimento per la Giustizia Minorile. URL: <http://www.ristretti.it/areestudio/minorile/inchieste/Viale2.htm>

6. Olga Y. Guseva, Myroslav Popovych, Oksana V. Melnyk, Mykhailo V. Huzela. Features of Interrogation of Minor Victims in Pre-Trial Investigation. *QUESTIONES POLITICAS*. 2021. Vol. 39. Núm. 70 (October). URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/36866/39845> DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.29>
7. U.S. Code § 3509 – Child victims' and child witnesses' rights. Legal Information Institute. Retrieved from <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3509>.
8. Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/23/contents>
9. Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 242.
10. Богданов С. Соціальний захист інвалідів. Український та польський досвід. 2002. К.: Вид-во Соломії Павличко Основи. С. 6–8.
11. Веселов М. Ю., Коваленко П. О., та Устименко А. В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: порівняльний аналіз міжнародного і національного (українського) правового регулювання. *Актуальні питання публічного та приватного права*, 2016, 3, С. 83–87.
12. Власова Г.П. Практика застосування спрощеного кримінального судочинства в окремих країнах СНД. *Європейські перспективи*. 2013. № 8. С. 61–66.
13. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. *Підприємництво, господарство і право*, 2021, (1), С. 210–219. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.37>
14. Дослідження аналітичної компанії «Gradus Research» від 26-27 квітня 2022 року. URL: https://gradus.app/documents/211/Children_Report_Gradus_28042022.pdf
15. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.
16. Кочура, О. О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження : монографія / О. О. Кочура : за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. – Харків : НікаНова, 2015. – С. 249.
17. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172>.
18. Луканська Г. А. Загальна характеристика та специфіка впровадження моделі «Барнахус» в Україні. *Актуальні проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку регіону в умовах сучасних глобальних викликів*. Кременчук. 2023. С. 207-209
19. Модель "Барнахус": загальна характеристика і впровадження в Україні : зб. матеріалів із впровадження моделі "Барнахус" в Україні / ЮНІСЕФ Україна ; Міжвідом. координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Київ, 2021. 52 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/model-barnahus-implementation-ukraine>
20. Модель "Барнахус". Загальна характеристика і впровадження в Україні. К.: Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх, 2022. С. 52.
21. Нікітіна-Дудікова, Г. Ю. Компаративістський аналіз організаційно-тактичних і психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими. 2021. С. 1–12 doi: <https://doi.org/10.33270/03212902.70>
22. Пилипишина І. Впровадження та використання моделі «Барнахус» в Україні. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики в умовах воєнної агресії: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції*. Кропивницький. 2022. С. 108–112.
23. Попович М. В. Взаємодія слідчого (дознавача) з оперативним співробітником у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого. *Кримінально-процесуальне право та криміналістика. Право і суспільство*. № 6. 2022. С. 248–252 DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.37> DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.37>
24. Попович М. В. Синергетичний осередок як невід'ємна складова прояву дитино центризму під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні України. *Кримінально-процесуальне право та криміналістика. Право і суспільство*. № 5. 2022. С. 258-263 DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.38>
25. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р./*Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>
26. Романюк А. Організація захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві США. *Вісник Львівського університету ім. Івана Франка*. Львів, 2003. С. 493–523.
27. Семенов В. В. Напрями вдосконалення тактики допиту дітей, потерпілих від сексуального насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2020. С. 276–279.
28. Слободянюк А. В., Собко Г. М. Особливості пробації щодо неповнолітніх у країнах Європи та США. Філія Державної установи «Центр Пробації» в Одеській області. *Збірник матеріалів науково-практичного круглого столу*, С. 126.
29. Сьоміна Н. А. Механізм вчинення злочину: дисертаційне дослідження, канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. С. 21.
30. Хмелевська, Н. В. Особливості правосуддя, дружнього до дитини. *Кримінальний аспект*. Publishing House "Baltija Publishing". 30-31 жовтня 2020. С. 368–371 DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-92>
31. Хряпінський П. В. та Світличний О. О. Протидія ненасильницьким ставивим злочинам проти неповнолітніх в Україні та інших державах. Publishing House "Baltija Publishing", 2021. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-571-83-1-31>
32. Шанько Я. Проект «Вихователь безпеки». Укрінформ : [сайт]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3575042-o-1500-brifing-sodo-proektu-vihovatel-bezpeki.html>.
33. Яковлев Р.М., Муляк Д.Г. Реформування органів досудового розслідування в Україні. Ірпінь : Університет ДФС України, 2017. С. 196.